

3
SEPTEMBER
2021
14:00 – 17:00
VRIJBURG
AMSTERDAM

Volk en Elite

Mechteld Jansen

Dia 1

De Disneyfilm *The Aristocats* vertelt het verhaal van de elitekat Duchess met haar drie kittens Toulouse, Berlioz en Marie een aanzienlijk vermogen erft van hun baasje, Madame Bonfamille. Dit leidt tot jaloezie van de butler, die de katten op straat zet, waardoor de aristokatten voor het eerst kennismaken met dak- en thuisloze katten. Deze zwervkatten beschikken over een aanzienlijk cultureel kapitaal: hun muziek, vrolijke jazzmuziek zonder kapsones. Duchess die meent aanvankelijk dat de enige beschaafde manier om muziek te leren maken is het eindeloos

spelen van toonladders. Zij zelf doet dat op harp en haar kleintjes op de piano. Toch leert zij de charme van de straatmuziek waarderen wanneer de film vrij ideaal de beide muziekstijlen in elkaar vlecht en de aristokatten met de zwervkatten een spontaan orkestje vormen. En als er dan ook nog een romance ontstaat tussen de elitekat Duchess en volkskat O'Malley, lijkt alles koek en ei, eind goed, al goed tussen volk en elite. Maar schijn bedriegt.

Missiologie is een vorm van theologie die zich ophoudt op de grenzen tussen mensen. Op die grenzen vragen missiologen zich af wat God bezig is te doen. Mensen verlangen er naar, dat zij met erkenning van de onderlinge verschillen, over de grenzen van afkomst, leeftijd, taal, gender, klasse, kleur, beperkingen, opleiding en vermogen, elkaar verstaan en zich gezien weten. Het zijn ontwapenende ervaringen. Er wordt veel bij gelachen. Zou dat ook een mogelijkheid zijn voor de afgrenzing die zich de laatste tijd lijkt te verharden, die grens tussen 'volk' en 'elite'?

Protestantse Theologische **Universiteit**

Dia 2

In het eerste deel belicht ik nog kort de actuele scheidslijnen tussen volk en elite. Tien jaar geleden bracht ik dat reeds ter sprake, maar was het nog minder manifest. In het tweede deel zoom ik theologisch en missiologisch in op diepere lagen van de kloof. In het derde deel luister ik naar stemmen van de opperrabbijn Jonathan Sacks en paus Franciscus bij wier stemmen ik mijn eigen stem wel durf te voegen. [je neemt ten slotte maar één keer afscheid van de PThU].

Volk en Elite

The People and the Elites

1. Actuele scheidslijnen *Actual Dividing Lines*
2. Theologie/missiologie: wortels van het wantrouwen *Theology/Missiology: Roots of Distrust*
3. Jonathan Sacks en paus Franciscus
4. Herwinnen van vertrouwen *Regain Trust*

PThU

Dia 3

Volk en Elite

Actuele scheidslijnen *Actual Dividing Lines*

1. Praktisch en theoretisch opgeleiden *Practical and Theoretical Educated*
2. 'We are the elites!'
3. Vermogensongelijkheid *Wealth Inequality*
4. Populisme: het sacrale volk en de corrupte elite *Populism: Sacred People and Corrupt Elites*
5. Polarisaties → Woede, woest! *Fury!*

PThU

De tegenstelling tussen volk en elite werd vroeger aangeduid met de termen aristocratie en 'gewoon volk', ondeugend ook wel eens snobs en plebs, de aristokatten en de straatkatten. De adel en de patriciërs waren door afkomst of door groot vermogen ver boven het gepeupel verheven. Oud geld en nieuw geld was doorslaggevend op het gebied van bestuurlijke macht en carrièrekansen. Deze oude elite is langzaam maar verschoven naar de academische elite: hoge posities vereisen diploma's. Opleidingsniveau

blijkt vaak hét kenmerk te zijn waarop mensen zichzelf als volk of elite indelen.

Het probleem is dat elite en volk elkaars verhalen, waarden en belevingswereld niet meer verstaan.¹ Volk en elite zijn in verschillende bubbels gaan leven, waardoor het wederzijds wantrouwen groeit.

Vrijwel niemand vermoedde 30 jaar geleden hoezeer het internet een vehikel kon worden voor het voeden van het wantrouwen. Mensen als Nigel Farage en Donald Trump grepen via het internet hun kans om het woord 'elite' terug te claimen: "We are the elites!"². Wij zullen de eigenwaarde van het volk herstellen³. Wij moeten de wereld niet langer overlaten aan de intellectuelen die onze nationale belangen verkwanzelen. Het Britse Take Back Control speelde dermate goed in op dat gevoel bij de Britse kiezers, dat er uiteindelijk een Brexit op volgde. In hun ogen had de opgewekte kosmopolitische elite, die elkaar herkent op de universiteitscampussen en de leuke terrassen van de hoofdsteden, geen idee van wat er leeft onder het volk.

Terug naar Nederland moeten we ook wijzen op de zeer hoge vermogensongelijkheid kent. Van 27 economisch welvarende landen scoort Nederland na de USA op deze vermogensongelijkheid het hoogst. Het werk van de

¹ Coos Huijsen, *Ode aan het klotjesvolk. Populisme als smoesje van een falende elite*. Amsterdam: Prometheus, 2020, pag. 89 e.v.

² Althans, dat vonden zijzelf; ook Trump teerde op een familievermogen.

³ Zie Michael Sandel, *De tirannie van verdienste. Over de toekomst van de democratie*. Utrecht: TenHave 2020, pag. 118-119. Zie ook <https://www.politico.com/magazine/story/2018/11/01/donald-trump-elite-trumpology-221953> (datum geraadpleegd?)

Franse econoom Thomas Piketty heeft er indringend attent op gemaakt dat juist die vermogensongelijkheid een zeer belangrijke factor is geweest in het ontstaan van het wantrouwen tussen 'volk' en 'elite'.

De kloof wordt verder uitgediept door populisten die in de gereedschapskist van de christelijke theologie duiken om in- en uitsluiting te bewerkstelligen⁴. Populisten sacraliseren 'het volk' en plaatsen het als 'heilig' tegenover de corrupte elite. Populisme moet volgens de gezaghebbende politicologen Cas Mudde en Jan Werner Müller bovenal gezien worden als een moralistische vorm van politiek, gedreven door een tweedeling tussen 'het goede volk' en 'de slechte elite'⁵. Het goede volk is het vertrouwen in de slechte elite kwijtgeraakt, omdat het goede volk een eerlijke boterham heeft verdiend, maar geen huis meer kan kopen zonder opgebouwd vermogen. Of omdat het goede volk op minder goede scholen terecht komt. Populistisch leiderschap hamert voortdurend op dit verschil: het volk is authentiek en oprecht, de daarvan afgegrensde elite is oneerlijk en laat zich volledig door nepotisme leiden.

Deze polarisatie maakt deel uit van een groter geheel aan explosieve polarisaties. De visienota van de Protestantse kerk in Nederland Van U is de toekomst maakt melding van een polarisatie 'tussen arm en rijk, tussen autochtonen en mensen met een migratieachtergrond, tussen aanhangers van traditionele partijen en populisten, tussen Randstad en de provincie, tussen millennials en boomers, tussen klimaatdrammers en klimaatsceptici enz.'⁶ De aartsbisschop van de Zweedse Lutherse Kerk, Antje Jackelén, geeft aan dat de wereldwijde kerk tegen deze polariserende krachten en het aanwakkeren van angst moet optreden en de waarden van compassie, gerechtigheid, hoop en empowerment moet inbrengen voor het volk dat vreest altijd aan het kortste eind te trekken.⁷

Woest!

Langlopende, zich verscherpende polarisatie leidt tot woede. Dat zien we niet alleen in Nederland maar in heel Europa. Voor de wortels van de woede moeten we verder terug dan de opkomst van de grote populistische partijen in Europa. Zo wordt in Polen de stem van de armen⁸ al meer dan dertig jaar vertolkt door Radio Maryja. Deze populaire zender brengt nationalistische en zeer religieuze programma's waarin de Ave Maria's worden afgewisseld met verhalen van de straatarme Poolse plattelandsbevolking en soms nauwelijks verholen antisemitische uitingen. Radio Maryja is anti-feministisch, anti-homorechten, anti-islamisering van Europa en geeft zich uit voor dé katholieke stem. In Hongarije wijst Victor Orbán de stedelijke elite aan als de schuldigen van alle financiële ellende van de Hongaren na de crisis van 2008.⁹ Ook in Hongarije wordt de polarisatie vooral via de media verscherpt: alle media worden door Orbán opgekocht en de 'niet-volksgezinde' journalisten staan op straat.

In 2015 sprak Angela Merkel het beroemde 'Wir schaffen das' uit. Daarmee bedoelde zij niet triomfantelijk dat Duitsland dat varkentje wel even zou wassen en rimpelloos een miljoen vluchtelingen zou opvangen. Maar zij berustte erin dat het moest gebeuren. Precies op datzelfde moment sloot Denemarken juist alle grenzen.¹⁰ Waarom? Omdat Denemarken een grote liefde heeft voor Danskhed, Deensheid. Daarmee werd de Deense Folkeparti groot. Dat betekent nog niet dat de Deense Folkeparti vol zit met neonazi's, racisten, motorclubs en andere griezels. Wie de Deense volkspartij wil begrijpen, moet hun verlangen naar thuis begrijpen. Europa biedt geen thuis, en Europa wil maar steeds geen echte democratie worden: het volk weet nooit wanneer welke leiders gekozen worden, of wanneer zij ineens per verrassing gekozen zijn. Deze polarisaties kunnen leiden tot volkswoede en steeds meer lijkt aangenomen te worden, dat we pas echt blijf geven van verontwaardiging als we woest zijn.

⁴ Uiteraard kent dit zijn parallellen in het geval van Turkije en het gebruik dat president Erdoğan maakt van islamitische taal en in het geval van India en het gebruik van religieuze hindoenationalistische taal door president Modi; ik concentreer mij in dit essay op christendom.

⁵ Jan Werner Müller, 'Parsing Populism. Who is and who is not a Populist these Days?', *Juncture* 22 (2) 2015, 80-89, i.z. pag. 82-83

⁶ Protestantse Kerk Nederland, *Visienota Van U is de toekomst*, Utrecht Dienstencentrum PKN 2020, pag. 3.

⁷ Antje Jackelén e.a., *The Church in the Public Space. A Study Document of the Lutheran World Federation*. LWF 2016.

⁸ Volgens sommigen de 'haat van de armen', Mak, *Grote verwachtingen*, pag. 122.

⁹ Mak, *Grote verwachtingen* pag. 127.

¹⁰ Mak, *Grote verwachtingen*, pag. 387.

Dia 4

Maar de filosofe Martha Nussbaum houdt ons voor dat woede op het verleden gericht is en daarin blijft steken. Mensen als Gandhi, Martin Luther King en Mandela, die het meest aanleiding hadden om woedend te zijn, hielden juist hun woede in toom. Zij bleven op de toekomst gericht. Deze niet-woede-mensen kunnen zich baseren op een traditie die teruggaat op het oude Athene van de vijfde eeuw voor Christus. Omstreeks die tijd werd een omslag gemaakt in het denken over onrecht en de woede die dat kan veroorzaken. De Furiën, de godinnen van woede en wraak die vaak werden afgebeeld als bloedhonden, hielden de cyclus van bloedwraak in gang. Maar in Athene won de gedachte steeds meer terrein dat deze wraak vervangen zou moeten worden door een meer onafhankelijke rechtspraak. Deze moest niet berusten op de persoonlijke woede van slachtoffers, maar op argumentatie en bewijsvoering. De Furiën werden getransformeerd in Eumeniden, de vriendelijken of welwillenden, die via kalmte en overweging de rechtspraak begeleidden. Zij hielpen daders en slachtoffers om bij de oplossing van hun geschil niet achterom te kijken maar vooruit te zien naar een mogelijke toekomst. Een dergelijke oude mythe onderstreept in Nussbaums werk¹¹ de broodnodige transformatie van woede naar herstel van vertrouwen.

Maar de woede die niet gekanaliseerd kan worden, omdat eenvoudigweg de kanalen ontbreken, blijft mij ondanks de serene woorden van Nussbaum wel bezighouden. Wat als elk loket je doorverwijst naar een volgend loket? Wat als je klacht niet ontvankelijk wordt verklaard op grond van je postcode die naar een 'achterstandswijk' verwijst?

THEOLOGISCHE-MISSIOLOGISCHE VERDIEPING:

Dia 5

2. Missiologie

- Het vergeten volk *The Forgotten People*
- De naamloze rijke en de arme Lazarus *The Nameless Rich and the Poor Lazarus*
- Het volk in de grot *The People in the Cave*
- De meritocratie en de genade *Meritocracy and Grace*

PTU

Als ik preciezer wil aanduiden waar het theologisch schuurt tussen volk en elite is een eerste en basaal inzicht, dat 'het volk' vanuit bijbelse bronnen vooral slaat op de mensen die vergeten worden. Het gaat om de naamlozen die zich niet gezien en niet gekend weten. Mensen die altijd als deel van een massa aangesproken worden. Voor jou tien anderen. Nummers in een administratie. Juist in bijbelse bronnen krijgen die naamlozen een naam. In de christelijke theologie heeft 'het verlossen van het volk' vaak

te maken met ontrukken uit de vergetelheid: een naam geven aan wie nooit bij name genoemd werden. Een voorbeeld is het verhaal van de rijke man en de arme... Lazarus. Tegen de verwachting in heeft de rijke man geen naam gekregen, laat staan een chique dubbele naam die alle maatschappelijke deuren vanzelf opent. Maar de arme man krijgt een naam, Lazarus, afgeleid van El-azar of Eliëzer, God heeft geholpen.¹²

¹¹ Nussbaum, *Anger and Forgiveness*, pag. 170-172.

¹² Zie ook Sander Schimmelpenninck en Ruben van Zwieten, *Elite gezocht*, Amsterdam: Prometheus 2019, p. 116.

Dit verhaal uit het Lucasevangelie (Luc. 16: 19-31), kent nog meer saillante punten. Lazarus sterft en wordt in Abrahams schoot opgenomen, niet langer de naamloze godvergeten bedelaar. De rijke man sterft ook en komt in een omgeving zonder God. De rijke man vraagt aan Abraham om Lazarus te sturen met wat water. Zelfs dan weigert de rijke man dus om Lazarus direct aan te spreken. Hij blijft Lazarus als een loopjongen zien. Abraham gaat niet in op dat verzoek en zegt dat er 'een wijde kloof' ligt tussen de arme naamlozen die in de omgeving van God een naam gekregen hebben en de mensen die zichzelf enorm voornaam geacht hebben. Een wijde kloof die de rijke man zelf in stand houdt, door zich niet aan de leefregels van Mozes te houden.

In zijn boek *Het volk in de grot*, wijst René ten Bos erop dat het volk niet zozeer bestaat uit boze witte mannen, maar uit mensen die het gevoel hebben dat ze voor onwetend gehouden worden.¹³ Het boek grijpt terug op Plato's allegorie van het volk in de grot, mensen die vastgeketend aan een rotswand zitten te kijken naar een soort diavoorstelling en denken dat dat de echte wereld is. Zij zijn onwetend en zouden eigenlijk graag onwetend blijven. Toch worden een paar mannen, staatsmannen, naar buiten geroepen om in het licht de dingen te zien zoals zij werkelijk zijn. Zij vormen de elite. De elite begrijpt wat het volk niet begrijpt en wil het volk verheffen tot dat ware begrip. De verlichte elite wil het volk iets leren. Maar is het volk wel leerbaar? Zou het gewone volk niet net zo lief in onwetendheid blijven of gewoon van de dagelijkse dingen genieten, zonder precies te weten wat er achter de dagelijkse dingen schuilgaat? Moet het volk weten waaruit zonnestrallen bestaan om blij te zijn met de zon die schijnt? Volgens Plato volstaat het dat een paar kritische mannen van de hoed en de rand weten, zij kunnen logisch denken. Het volk in de grot is niet in staat tot een dergelijke geestelijke hygiëne en blijft in mythisch denken steken. Het heeft dus ook eigenlijk helemaal geen zin om het volk echt goed voor te lichten en alle keuzes te laten zien.

Je zou de allegorie van de grot kunnen verplaatsen naar een allegorie van het rijtjeshuis, waarin de troglodielen zich terugtrekken en gekluisterd zitten aan hun tv- of pc-scherm. Ze zien daar allerlei beelden van sport, horrorfilms, reclame, documentaires en kerkdiensten en er gaat iets beklemmends vanuit: kunnen zij zich ooit nog wel onttrekken aan dat 'geklusterd' zijn? Kan het volk tot verheffing worden gebracht? Ja, zeker wel, en dit is het springende punt: het volk weet veel meer dan de elite denkt. De elite rekent niet op de eigen herinneringen en toekomstvisioenen van het volk.

Dia 6

De beste manier om het onderscheid tussen volk en elite te laten verdampen is om als wetenschappers juist te laten merken dat we het over de grote, langzame vragen van ons leven lang niet altijd eens zijn. En dat we het in de beantwoording van de raadselachtigheden in ons leven niet zonder mythes, verhalen en expressies als muziek, religie, drama en dans kunnen stellen.

Wetenschappers moeten angst reduceren en vooroordelen tegengaan. Volk én elite leven van aangeklede waarheid, dat is de waarheid waarbij een bijsluiters wordt geleverd: hoe moet je met die waarheid omgaan, wat gaat zij ons kosten, hoe gaan we ons tot haar verhouden? Theologen vragen: wat doet die waarheid

Vormen van disdain *Forms of Contempt*

Volk <i>People</i>	Elite <i>Elites</i>
• 'Schuwt de wetenschap, is niet leerbaar' <i>Shuns science, not teachable</i> • 'Heeft lagere posities aan zichzelf te wijten' <i>Have themselves to blame for their low positions</i> • 'Wil benepen nationalisme' <i>Wishes a petty nationalism</i>	• 'Houdt van de wetenschap' <i>Love science</i> • 'Heeft welstand zelf verdiend' <i>Have earned their fortune</i> • 'Wil ruimdenkend kosmopolitisme' <i>Wish open-minded cosmopolitanism</i>

PThU

¹³ René ten Bos, *Het volk in de grot. Waarom mensen geen feiten willen*. Amsterdam: Boom, 2018, pag. 139.

met ons, hoe reageren we op haar, met welke vreugde of spijt vervult zij ons, tot welke vervoering brengt zij ons? Bij theologie gaat het altijd om de gelovige reactie op de waarheid. De waarheid doet ertoe, ook al hebben we haar niet ons bezit. De waarheid vergt niet alleen intelligentie, het vergt ook karakter, het karakter om de waarheid onder ogen te komen, het karakter om de ander onder de ogen te komen, die vanuit een ander perspectief naar de waarheid zoekt. Degenen die niet in de waarheid geloven, geloven uiteindelijk alleen in de macht en in het recht van propaganda.

Bij de tegenstelling tussen een waarheidsminnende elite en een waarheidsschuwend volk voegt zich nog de mythe van een volstrekt homogene volkswil en een elite die de macht verdient. Dat is de mythe van de meritocratie, waarbij de elite alle status en rijkdom zelfvoldaan op eigen conto schrijft.

De grootste en meest gedeelde bron van onvrede is de ervaring van 'het volk' dat er door de elite op hen wordt neergekeken. De elite lijkt vergeten te zijn hoezeer volk en elite hetzelfde genadebrood eten. Genade verzet zich tegen de doorgeslagen meritocratische gedachte. Weten van genade betekent dat je afhankelijk bent en dat je je succes nooit geheel aan jezelf toe kunt schrijven. Ook achteraf kun je geen bewijs van Gods genade aflezen aan je diploma's of je rendabele beleggingsportefeuille.

Een vorm van dedain kan door het volk ook ervaren worden als de elite de liefde voor Nederland en Oranje alleen maar duidt als een volkse benepenheid. Daarmee doet de elite te kort aan de algemeen-menselijke gehechtheid aan het thuis, het ergens bij willen horen en ergens kunnen wonen waar iedereen je naam kent. Voor een goede gezonde vorm van huis en haard en zelfs van nationalisme, vind ik een inspiratiebron in de Joodse opperrabijn Jonathan Sacks.

THEOLOGISCHE-MISSIOLOGISCHE VERDIEPING:

Dia 7

3. Jonathan Sacks

RABBI LORD JONATHAN SACKS

Sociaal contract → politiek
Social Contract → *Politics*
Sociaal verbond → samenleving
Social Covenant → *Society*
Bijdragen aan sociaal verbond:
Contributions to Social Covenant:
· verhaaltraditie
Story Telling Tradition
· 'structuren van genade'
Structures of Grace
· non-sophisticated feesten
Non-Sophisticated Feasts

JONATHAN SACKS

PThU

Het thuis dat mensen in een samenleving elkaar moeten kunnen bieden is, aldus Sacks, niet een hotel waarin je elkaar volkomen kunt ontlopen, noch een permanent logeeradres waarin de gastheer of gastvrouw de regels blijft bepalen, maar een gezamenlijk te bouwen huis. Om dat huis te bouwen heb je een verbond nodig. Zo ging het ook bij het ontstaan van het volk Israël. Sacks beschrijft dat ontstaan van het volk Israël als een prachtig staaltje diplomatie van Mozes tussen God en het volk. Eerst werd de wet

ontvangen. Het volk, dat op dat moment nog uit onafhankelijke stammengroepen bestond, zette gezamenlijk de handtekening onder die wet. Pas daarna werd het nieuwe land betreden en kwam het volk op eigen grond. Het volk Israël wordt dus tot volk gemaakt door het sluiten van een verbond met God en daarmee de acceptatie van de levenswet, de Torah. De wet gaat vooraf aan de begrenzing van de natie, de wet is constitutief voor het bestaan van het volk.

Pas veel later, als het volk al lang en breed in het land gevestigd is en niet helemaal tevreden meer is met de rechters die als tijdelijk militaire helden optreden, komt de roep om een koning en wordt een sociaal contract gesloten, waarbij het volk meer op de andere naties rondom gaat lijken. Het sociale contract, verdedigd door de politiek, gaat om goed leidinggeven waar verschillende belangen met elkaar strijden. Maar daaronder moet iets liggen dat

veel belangrijker is, namelijk een sociaal verbond. In die orde gaat het om de kwaliteit van de onderlinge relaties.¹⁴ Familie, vriendschap, kerken en universiteiten moeten zich niet laten politiseren, juist omdat er genoeg krachten tegen de politieke machthebbers moeten kunnen blijven opstaan.¹⁵ Het sociale contract creëert de staat, het sociale verbond creëert de samenleving. Gezonde gehechtheid aan je land betekent dat je de regels van dat land internaliseert en je ervoor interesseert hoe die eruit komen te zien.

Joden en christenen kunnen volgens Jonathan Sacks op drie verschillende manieren bijdragen aan het versterken van het sociale verbond dat ten grondslag ligt aan een samenleving. Zij kunnen, ten eerste, hun religieuze verhaal bijdragen aan het geheel van de verhalen waaruit de samenleving is voortgekomen en waarvan zij deel uitmaken. We komen uit slavernij en we gaan naar bevrijding. Of we komen uit zonde van het slaven houden en gaan naar acceptatie van vergeving. We komen uit overheersing en dominantie en gaan naar het delen van de macht. We komen uit vijandschap en gaan naar verzoening. En in dat verhaal hebben we onderling niet allemaal dezelfde rol of dezelfde rol gespeeld.

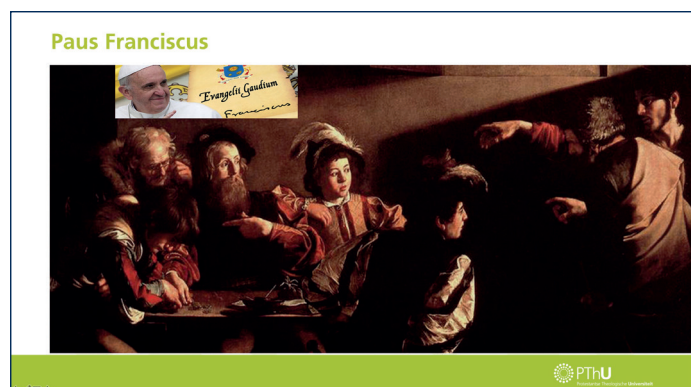
Daarnaast kunnen joden en christenen bijdragen aan de samenleving doordat zij, ten tweede, structuren van genade tonen, zoals in het bijbelboek Ruth. De staat moet regels toepassen en erop toezien dat allen voor de wet gelijk zijn. De staat kan niet verantwoordelijk gehouden worden voor het aanbrengen van structuren van genade. Maar zij die het verhaal van Ruth en Boaz lezen, zien een structuur van genade opdoemen. Boaz had volgens de regels van de staat keurig kunnen oogsten en binnenhalen waarvoor hij had gewerkt. Maar hij voegde een structuur van genade toe en liet een deel van de oogst over aan de nieuwkomers in het land. Daarin deed hij meer dan de officiële regels voorschreven. Ook het islamitische zakat-principe en de bijdrage van ontelbare seculiere organisaties voor goede doelen werken aan deze structuren van genade.

Een derde belangrijke bijdrage die door Sacks wordt genoemd wanneer hij denkt over het meebouwen aan het huis van de samenleving, is een genereuze manier van feestvieren. Wat gelovigen kunnen doen is hun feesten openstellen voor alle mensen in de samenleving. De vreugde van religieuze feesten is bedoeld voor allen. Pasen, Pinksteren, Grote Verzoendag, Kerstmis, Iftar, Chanoeka, vier het met burens en vrienden, eet, drink en wees vrolijk met hen en vooral met degenen die al zo weinig reden tot vrolijkheid hebben, zo raadt Maimonides reeds in de 12de eeuw aan. Voor de afgrenzingen tussen 'volk' en 'elite' acht ik dat ook een goede aanwijzing. Maak feesten niet te duur of te exclusief, te dogmatisch-geladen of te sofisticated. Dans van vreugde als de ander danst. Die vreugde speelt ook een hoofdrol in de apostolische boodschap van Paus Franciscus, Evangelii Gaudium, de vreugde van het evangelie.

PAUS FRANCISCUS

Dia 8

Franciscus' uitgangspunt is een Argentijnse theologische opvatting van het volk dat geen speelbal mag zijn van externe heersers, maar zelf subject is van eigen geschiedenis, cultuur en evangelisatie. Zijn theologie van het volk is inclusief, gericht op alle mensen van het land, maar de arme mensen zijn er ontvankelijker voor omdat zij dichter bij de concreetheid van het evangelie staan. De vreugde van het evangelie is voor heel het volk, zij mag niemand uitsluiten. De elite, voor zover zij vooral de

¹⁴ Sacks, *The Home We Build Together*, pag. 105.

¹⁵ Sacks, *The Home We Build Together*, pag. 98.

politieke, meestal rijke elite betreft, kan deel krijgen aan die vreugde door los te komen van abstracties en vriendschap te sluiten met het volk. Samen kunnen zij de strijd aangaan tegen de wanhoop van de werkloosheid, het vuil en de ziektes. Alles draait om het steeds opnieuw sluiten van een sociaal en cultureel pact, een overeenkomst met betrekking tot de manier waarop we willen samenleven.¹⁶

Zowel paus Franciscus als Jonathan Sacks zijn uit op een steeds weer te vormen community van God. Die is inclusief, 'volk' en 'elite' omsluitend, maar het is geen kant-en-klaar gegeven, geen ideologie die de ogen sluit voor de fricties tussen 'volk' en 'elite'. De paus gebruikt daarbij een taal die niet alleen te begrijpen is voor doorgewinterde gelovigen. Hij hanteert de voor iedereen toegankelijke taal van de vriendschap. De paus is gegrepen door De roeping van Matteus, geschilderd door Caravaggio. Matteüs lijkt vast te houden aan het voor hem uitgestalde geld, terwijl Jezus hem aanwijst, hem kiest als vriend. De paus vereenzelvt zich met Matteüs, de mens die achter de pre-occupaties van de elite vandaan geroepen wordt en vriend mag worden. Het frappeert mij dat de paus, die op mij meestal een nogal opgewekte indruk maakt, op de vraag wie hij nu éigenlijk is, lang aarzelt en dan antwoordt: 'Ik ben een zondaar. Ik denk dat dat de meest accurate omschrijving is van wie ik ben. Toegegeven, ik ben ook een beetje naïef en zo [...] maar het beste weet ik mij gekend als een zondaar naar wie de Heer heeft omgezien.'¹⁷

Dia 9

4. Herwinnen van vertrouwen

- Verzoening
- Viering, doxologie
- Verlangen naar thuis
- Vertrouwen

Aanknopen bij Sacks en Franciscus wil ik op vier punten mijn eigen stem inbrengen en ik doe dat onder de kopjes 'verzoening', 'viering', 'verlangen naar thuis' en 'herstel van vertrouwen'.

Verzoening

Missie die in het teken staat van verzoening keert zich tegen alle vormen van veroveringsdenken: het gaat niet gepaard met strijdlieden en trompetgeschal, er hoeft geen territorium voor Christus veroverd of met een vlag achter Jezus aan gemarcheerd te worden en niemand

hoeft een beschavingsoffensief ten opzichte van een ander te starten. Zelfs de term 'volksverheffing' die ik af en toe nog tegenkom, is met alle goede bedoelingen een late reminiscentie aan dit oude missiedenken. Missie vanuit een verzoeningsspiritualiteit tapt uit een heel ander vaatje.

Verzoening beoogt vreedevolle relaties tussen vroegere vijanden. Die vijandigheid begint vaak wanneer wij onszelf of anderen met één groep, één nationaliteit, één klasse, één scholingsgraad identificeren. In het hart van Gods missie ligt de vurige wil om die vijandigheid te doorbreken, om de relaties te helen die gebroken zijn sinds menscheugenis, sinds Eden. En die lijn zie ik doorgezet in de evangeliën en bij Paulus. Het zal toch niet alleen aan een iets te romantisch gekleurde bril liggen, dat ik in de geboorteverhalen van Jezus lees dat 'volk' en 'elite' zich verzamelen rondom een voederbak.

Verzoening vereist het opnieuw bezoeken van je herinnering en de pijnlijke herinnering toelaten, de herinneringen laten helen. Slachtoffers hebben daarbij voorrang. Aan hen moet recht geschieden. Ten aanzien van de rol van de kerken in de slavernijgeschiedenis is de herinnerings- en verzoeningsarbeid misschien nog maar net begonnen. In die lijn van zelfonderzoek ligt ook de verzoeningsarbeid tussen 'volk' en 'elite'. Er moet een einde komen aan alle haatdragende en haatzaaiende taal over en weer. Neen, de elite bestaat niet alleen maar uit arrogante

¹⁶ *Evangelii Gaudium*, §239.

¹⁷ Antonio Spadaro, S.J. 'A Big Heart Open to God', Interview with Pope Francis', in: *America, The Jesuit Review*, 20 september 2013, <https://www.americamagazine.org/faith/a-big-heart-open-to-god-an-interview-with-pope-francis> | *America Magazine*, geraadpleegd 31-3-2021

kunstliefhebbers en huisjesmelkers. Neen, het volk is niet uit op gratis scootmobielen. Neen, het volk van het land is niet gebouwd op één oeroude traditie ontstaan zijn met één oeroude taal. Ik ben bang voor dat woord 'oer'. Oorsprongmythes van 'eigen' volk en cultuur horen niet in de christelijke verkondiging thuis.

Viering

Waar is het feestje? Hier is het feestje, waar mensen die elkaar indelen in 'volk' en 'elite' uitgenodigd worden en elkaar uitnodigen om te vieren. Waar zij een gulle God ontmoeten. Waar is het feestje? Waar de elite zich uit hoge bomen laat roepen, zoals Zacheüs (Luc. 19: 1-10) zich in het evangelieverhaal liet roepen. Dan wordt het toch nog gezellig en gaat de elite het volk eens helpen met die schulden; ze stelt kennis ter beschikking en ze begint er, net als Zacheus schik in te krijgen mensen langdurig uit de schuldhulpverlening te houden.

Daarvan kan iedereen weer anders getuigen en anders gaan zingen of rappen. Maar het slechtste idee is helemaal geen jubeltonen en helemaal geen feest. Als ik maar op één ding zou mogen inzetten met het oog op het doorbreken van de grenzen tussen 'volk' en 'elite', zou ik inzetten op een feest en op wat in de theologie de doxologie wordt genoemd: God eren, lof toezwaaien voor het wonder van contact, muziek, beweging. Voor het wonder van troost, voor het wonder van grappen. Of God die lof nodig heeft of niet, acht ik niet zo'n interessante vraag. Het punt is dat onze ziel er wel bij vaart: wij raken doordrongen van het geschenkkarakter van ons leven en dat van de ander. Dit relateert de eisen die we aan elkaar stellen en de spankracht die verwacht wordt om altijd maar eerst aan de eisen te voldoen.

Verlangen naar een thuis

In de christelijke traditie gold deze wereld niet als het echte ultieme thuis. Het 'thuis' lag in een ver verschiet voor ons uit. Of het lag in een ander bereik, een soort dependance naast deze wereld, waar God ons steeds weer binnenroept. Die belofte houdt de hoop wakker op een leven in alle volheid, waarin alles en iedereen tot zijn recht en bestemming komt.

Juist geloofsgemeenschappen zouden het verlangen naar 'thuis' moeten begrijpen. 'Elk beest heeft een hol, een nest of een grot om naar terug te keren, de mens wil ook een thuis hebben'.¹⁸ Deze verzuchting van een Fins-Palestijnse-Amsterdamse moeder doet denken aan een uitspraak van Jezus: 'De vossen hebben holen en de vogels hebben nesten, maar de Mensenzoon kan zijn hoofd nergens te ruste leggen'.¹⁹ Dat deelt de Mensenzoon met vluchtelingen. Dat deelt hij ook met grote delen van het volk, die jarenlang moeten wachten op betaalbare huur- of koopwoningen. Het verlangen naar 'thuis' betekent vooral dat mensen ergens bij willen horen. Onder het verlangen naar thuis zit soms een afkeer van het vreemde, maar veel vaker nog een angst om zelf niet meer gekend te zijn.

Er bestaat een vorm van thuiskomen, een geworteld zijn, een gekend zijn, die onmiddellijk vrolijk maakt omdat je op je plek van bestemming bent én die onmiddellijk die plek wil openbreken, zoals je in een goed café de kring opgemaakt ziet worden als jij binnenkomt.²⁰ Het doet denken aan die twee groepen schaatsers die elkaar tegenkwamen op het ijs. De beide groepen, die uit verschillende kringen afkomstig waren en elkaar in het maatschappelijk bestaan weinig tegenkwamen, openden zich naar elkaar. Het was de liefde voor het ijs, de wil elkaar voor scheuren te behoeden, het gezamenlijk beleefde gevecht met de elementen, die het sociale ijs deden smelten. Even geen spot met elkaars stijl, smaak, spraak en status. Je ziet hoe mensen, die elkaar in het dagelijks leven indelen in sjiek en sjofel, daarvan opknappen en er nog dagen verrast en glunderend op terugkijken.

¹⁸ Geert Mak, *Grote Verwachtingen*, pag. 155.

¹⁹ Luc. 9:58.

²⁰ Die vorm zie ik terug in Bijbelse verwijzingen als in de Brief aan de Hebreeënen 11:16, waar gesproken wordt over het 'verlangen naar een ander, dat is een hemels vaderland', en in Openbaring 21, waar God zelf in zekere zin thuiskomt.

Herstel van vertrouwen

Missiologie die zich bezighoudt met wat op de grenzen tussen mensen gebeurt en hoe God daar aanwezig is, begint met vertrouwen dat mensen elkaar op zielsniveau kunnen ontmoeten. Van Christian Wiman hoor ik dat veel mensen daaraan twijfelen.²¹ Zelfs zijn eigen theologiestudenten vallen eerder de stelling bij dat mensen ten diepste altijd vreemdelingen voor elkaar blijven. Natuurlijk er is allerlei misverstand, groot onbegrip, tegengestelde belangen en slecht luisteren. Toch zegt Wiman dat het christelijk geloof precies dát vertrouwen probeert vol te houden: Ten diepste kunnen mensen elkaar op zielsniveau ontmoeten. Dat is inderdaad een geloofsbelijdenis. 'Elite' of 'volk', aristokatten en straatkatten, God laat zich niet voegen naar onze indelingen en de verbeelding van het evangelie gaat veel verder dan die van Walt Disney.

²¹ Christian Wiman, <https://www.youtube.com/watch?v=M8Wh3MCFBqs> vgl. Christian Wiman, *Mijn heldere afgrond. Overpeinzingen van een moderne gelovige*. Barneveld: Brandaan 2016, pag. 79.